

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Бесарабчик В. О.,

молодий науковий співробітник відділу проблем договірної права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Статтю присвячено дослідженню законодавчого та наукового визначення поняття дошкільного навчального закладу, аналізу його характерних ознак як учасника цивільних відносин та з'ясуванню його місця в системі юридичних осіб України.

Ключові слова: організаційно-правова форма, непідприємницька юридична особа, заклад, установа, організація, дошкільний навчальний заклад

Визначення поняття «дошкільний навчальний заклад» міститься у Законі України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 р. № 2628-III. Згідно зі ст. 11 дошкільним навчальним закладом (далі – ДНЗ) є навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту. Дане поняття не досить чітке і не визначає основних ознак ДНЗ як учасника цивільних відносин, які б дозволили вирізнити його з-поміж інших організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб.

Відповідно до ст. 13 вказаного Закону ДНЗ є юридичною особою і діє на підставі статуту. Таким чином, ДНЗ має ознаки юридичної особи, але при цьому характеризується своїми специфічними рисами як суб'єкт освітніх відносин, про що вказує ст. 11 Закону, яка визначає мету створення ДНЗ – надання освітніх послуг.

Досліджуючи проблему сутності юридичної особи, науковці відзначають призначення інституту юридичної особи, яке полягає в тому, що його норми закріплюють організаційно-структурну, майнову і функціональну єдність зазначеного суб'єкта права, встановлюють межі його правосуб'єктності, форми й порядок її здійснення, порядок виникнення, реорганізації й ліквідації юридичних осіб, а також низку інших розпоряджень, які визначають у загальній сукупності правове положення організацій як юридичних осіб [1, с. 47; 2, с. 5–16]. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) дає визначення юридичної особи як організації, створеної і зареєстрованої у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правосдатністю та дієздатністю і може бути позивачем та відповідачем у суді (ст. 80). Крім того він поділяє юридичних осіб на два види – юридичні особи публічного і юридичні особи приватного права (п. 2 ст. 81). Водночас зазначається, що юридичні особи приватного права можуть бути як підприємницькими, так і непідприємницькими (ст. 83–85); створюватися у формі товариств, установ та інших формах, установлених законом (п. 2 ст. 83).

ЦК України дає також визначення непідприємницьких товариств як таких, що не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (ст. 85), а підприємницьких – як товариств, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (ст. 84). Як випливає з вищеведеного, законодавчими критеріями поділу юридичних осіб на підприємницькі й непідприємницькі є:

- а) мета діяльності (чи є мета одержання прибутку основною чи другорядною в діяльності юридичної особи);
- б) кінцеве призначення отриманого прибутку (факт розподілу (нерозподілу) одержаного прибутку між засновниками (учасниками) юридичної особи).

Основною метою діяльності ДНЗ є досягнення суспільного блага – надання освітніх послуг, а одержання прибутку хоча й може мати місце, але є другорядною метою, крім того ДНЗ не має права на розподіл отриманого прибутку між засновниками (учасниками). Таким чином, освітня діяльність ДНЗ не може кваліфікуватися як підприємницька, а суб'єкти її здійснення – державні, комунальні або приватні ДНЗ повинні вважатися непідприємницькими юридичними особами. Звідси виникає необхідність реформувати чинне законодавство таким чином, щоб виробити єдиний підхід до регулювання діяльності ДНЗ незалежно від форми власності, оскільки вони ставлять перед собою єдину мету – надання освітніх послуг.

На сьогодні ДНЗ, незалежно від форми власності, здебільшого створюються в організаційно-правовій формі установ. Проте неоднозначність підходів у законодавчому регулюванні до сутності закладів як організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб спричинила виникнення в цивілістичній доктрині та правозастосовчій практиці різних позицій щодо розуміння поняття «заклад» та його співвідношення з поняттями «установа», «організація».

ЦК України лише фрагментарно врегулював діяльність установ, а саме, дав легальне визначення цієї організаційно-правової форми, закріпив право останньої на здійснення підприємницької діяльності (ч. 1 ст. 86), установив порядок створення і вимоги до змісту установчого акта, найменування,

управління, порядок передачі майна, зміну мети та структури управління (ст. 87–88; 90; 101–103). Відповідно до ч. 3 ст. 83 ЦК України «установа» – це організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в її управлінні, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення визначеної ними мети за рахунок цього майна. Особливості ж правового статусу окремих видів установ встановлюються законом, в даному випадку законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту». Зазначені закони мали б закріпити особливий статус ДНЗ, але вони у своїх нормах містять лише загальні положення, присвячені правовому статусу установ, створених як приватними особами, так і державою. Проте певні складові їх правового статусу, насамперед правовий режим майна, межі цивільно-правової відповідальності за власними зобов'язаннями, можуть мати відмінності.

Відповідно до вказаної статті установа відноситься до некомерційних організацій, і хоча Закон «Про освіту» не містить вказівки на цю характеристику освітнього закладу, вона є такою за своєю родовою ознакою. Оскільки ця характеристика дуже важлива для визначення цивільної правоздатності освітнього закладу в сучасних умовах, за доцільне включити її у визначення.

Розглядаючи ж поняття «освітній заклад», слід зазначити, що законодавство не надає його визначення, але натомість містить визначення поняття «заклад» у наказі Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 (редакція діє з 01.03.2017 р.), яким було затверджено Державний класифікатор «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» (КОПФГ). Згідно з класифікатором «організація» («установа», «заклад») – це організаційна структура, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Особливості правового статусу окремих видів організацій, закладів, установ встановлюються законом. Державна організація (установа, заклад) утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Комунальна організація (установа, заклад) утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління. Приватна організація (установа, заклад) утворюється на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства або на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи.

На думку О. І. Зозуляк, організаційно-правова форма установи розрахована винятково на органи державної влади різних рівнів та підпорядкування [3, с. 336]. Слід погодитися з позицією автора, оскільки з огляду на те, що державні ДНЗ створюються та у подальшому підпорядковуються відповідним державним органам, фінансуються з державного бюджету і отримують майно для здійснення відповідної діяльності не для реалізації підприємницьких мотивів їх засновників, для них організаційно-правова форма установи підходить найкраще, за умови визначення цільового призначення. Питання ж організаційно-правової форми приватних ДНЗ залишається і досі невизначеним, зазначені Закони лише частково регулюють освітню діяльність приватних ДНЗ.

Таким чином, на відміну від установ, заклади освіти можуть створюватись не лише фізичними та юридичними особами, а й органами влади (ст. 18 ЗУ «Про освіту»). Крім того, характерною рисою навчальних установ, створених органами державної влади, є участь останніх в управлінні (керівництві) ними. Так, згідно з ч. 1 ст. 12 ЗУ «Про освіту» Міністерство освіти України здійснює керівництво державними закладами освіти, тобто не лише державними закладами, а й іншими закладами освіти (незалежно від форми власності). Відповідно до ЗУ «Про дошкільну освіту» державні органи освіти здійснюють контроль за діяльністю не лише державних, а й комунальних та приватних закладів освіти шляхом проведення акредитацій. До того ж, статuti приватних дошкільних навчальних закладів мають погоджуватись із відповідними органами виконавчої влади, а самі заклади починають здійснювати освітню діяльність за наявності ліцензії, виданої в установленому законодавством України порядку.

Деякі дослідники зазначають, що термін «заклад», який використовується стосовно суб'єктів освітньої діяльності, збігається з терміном «установа» (зокрема, Д. Лещенко, І. Жигалкін) [4, с. 61–63; с. 44–45]. Інші правники, зокрема І. Кучеренко, навпаки, вважають їх нетотожними, відносячи заклад до самостійної організаційно-правової форми непідприємницьких організацій, які можуть функціонувати в окремих галузях діяльності [2, с. 280]. І. В. Спасибо-Фатеева зазначає, що заклад і установа – не тотожні поняття, оскільки установа – це одна з організаційно-правових форм непідприємницьких організацій, а заклад – умовне поняття, яким охоплюється невизначений перелік організаційно-правових форм і підприємницьких, і непідприємницьких організацій [5, с. 319]. В. І. Борисова сприймає «заклад» як функціональний вид непідприємницьких юридичних осіб, а не самостійну організаційно-правову форму юридичних осіб [6 с. 14–17]. У свою чергу О. І. Зозуляк висловлює концепцію, за якою заклад є самостійною організаційно-правовою формою юридичної особи, а також концепцію, відповідно до якої заклад виступає «умовною» назвою для окремих непідприємницьких юридичних осіб [3, с. 337]:

М. П. Баб'юк здійснила спробу систематизувати «заклади» наступним чином [7, с. 91–94]:

- 1) заклад доцільно створювати в організаційно-правовій формі товариства;
- 2) заклад може діяти як непідприємницьке товариство;
- 3) заклад може створюватися в організаційно-правовій формі установ;
- 4) особливою організаційно-правовою формою закладу виступає вищий навчальний заклад.

Як бачимо, в цивілістичній доктрині не склалося єдиної позиції щодо розуміння поняття «заклад». Слід зазначити також, що з точки зору цивілістичної лексики термін «заклад» є неточним ще й тому, що ним зазвичай позначають як ті організації, що мають статус юридичної особи, так і ті, які такого статусу не мають. Крім того, ДНЗ як і будь-які інші заклади (фонди, бібліотеки, музеї, театри тощо) не містять у своїй назві термін «установа», що також може вносити певну плутанину.

Спори про те, які ж ознаки властиві юридичній особі і які з них істотні, велися в науці як у минулому, так і сьогодні. ЦК України до них відносить: володіння відокремленим майном; здатність від свого імені набувати майнові й особисті немайнові права і нести обов'язки; здатність бути позивачем і відповідачем у судових органах (ст. 23) та визначає юридичну особу як організацію, отже, можна вести мову про таку ознаку, як організаційна єдність (ст. 80). В теорії цивільного права визначаються такі загальні риси, що характерні для юридичних осіб (у тому числі – освітнього закладу): організаційна єдність, наявність відокремленого майна, здатність виступати в цивільному обороті від свого імені, самостійна майнова відповідальність.

Під організаційною єдністю розуміють організаційну структуру, яка відповідає цілям і завданням юридичної особи, що забезпечує взаємозв'язок структурних підрозділів, підпорядкування їх органу (органам) юридичної особи, який (які) здатний (здатні) управляти організацією як єдиним цілим і представляти її у відносинах з іншими суб'єктами права. О. С. Іоффе вказував, що організаційна єдність є необхідною ознакою організації, суть якої полягає у тому, що всередині організації складається така система відносин, завдяки якій вона стає єдиним цілим, та очолюється відповідним органом – одноосібним чи колегіальним [8, с. 130]. Організаційна єдність виявляється у визначеній статутними цілями внутрішній структурі ієрархії, упідпорядкованості органів управління, які становлять цю структуру, і в чіткій регламентації відносин між усіма її складниками.

Друга ознака, яку традиційно виділяють для юридичної особи, це майнова відокремленість. Ознака майнової відокремленості впливає з того, що діяльність підприємницької чи непідприємницької юридичної особи неможлива без матеріальної бази, тобто без майна. І. В. Спасибо-Фатеева вважає, що ознака самостійної майнової відповідальності є головною, визначальною для юридичної особи [5, с. 97–119]. В ЦК України цю ознаку виражено нормою, яка прямо встановлює, що юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном (ч. 2 ст. 96).

Ступінь майнової відокремленості у різних видів юридичних осіб суттєво відрізняється залежно від їх організаційно-правової форми та обсягу правоздатності відповідно. Юридичні особи приватного права, за загальним правилом, мають універсальну правоздатність (ч. 1 ст. 91 ЦК України), а це означає, що вони повинні бути власниками належного їм майна. Юридичні особи публічного права (в тому числі державні установи) мають спеціальну правоздатність, а звідси володіють майном на праві оперативного управління. Приватні установи є виключенням із загального правила. Являючи собою юридичних осіб приватного права, приватні установи, хоча і наділені спеціальною правоздатністю, є власниками переданого засновниками майна. Тобто, якщо розглядати державні і приватні ДНЗ, які мають майно на підставі різних титулів, то слід зазначити, що в обох випадках здатність володіти, користуватися та розпоряджатися майном говорить про такий ступінь відокремлення майна, який достатній для визнання цих суб'єктів юридичними особами.

Ознака самостійної відповідальності юридичної особи за власними зобов'язаннями впливає з того, що юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями належним їй на праві власності або закріпленім за нею іншому речовому праві майном, якщо інше не встановлене законодавством. В приватному ДНЗ його засновник відповідає тільки за зобов'язаннями, що виникли до реєстрації закладу. Що ж стосується державних ДНЗ, які відповідають за своїми зобов'язаннями лише коштами, які знаходяться у їх розпорядженні, у разі недостатності цих коштів за їх зобов'язаннями відповідальність несе держава як власник переданого установі майна.

Участь у цивільному обороті від власного імені є ознакою юридичної особи і одночасно метою, заради якої вона створюється. Наявність організаційної єдності та відокремленого майна, на яких базується самостійна майнова відповідальність, на думку багатьох цивілістів, дозволяє ввести в цивільний оборот нового суб'єкта права. Стосовно ДНЗ, то його засновник – держава, фізична чи юридична особа – вводять у цивільний оборот нового учасника для задоволення суспільних потреб у належній освітній підготовці.

Таким чином, ДНЗ мають всі «класичні» ознаки юридичної особи: 1) вони характеризуються специфічною метою діяльності, оскільки створюються виключно з метою здійснення освітньо-наукової діяльності; 2) ДНЗ діє на підставі Статуту; 3) засновник зобов'язаний фінансувати заклад протягом

всього строку його діяльності; 4) заклади можуть бути як юридичними особами публічного, так і приватного права. Зокрема, ДНЗ можуть бути державними, комунальними або приватними; 5) заклади можуть бути реорганізовані у будь-яку організаційно-правову форму, що характерна для непідприємницьких юридичних осіб; 6) у разі ліквідації закладу майно, яке залишилось після погашення його боргів, передається засновнику останнього.

Отже, на підставі вищевикладеного можемо зробити висновок, що ДНЗ включає в себе загальні ознаки установи як юридичної особи, основні види (функціональні) ознаки освітнього закладу (установи) та цивільну правосуб'єктність, що дозволяє виокремити цей вид з числа інших непідприємницьких юридичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Красавчиков О. А. Сущность юридического лица // Сов. государство и право, 1976. № 1. С. 47.
2. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 328 с.;
3. Зозуляк О. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 432 с.
4. Лещенко Д. С. Правовий статус установ в цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 196 с.; Жигалкін І. П. Установи як юридичні особи: монографія. Харків: Право, 2010. 168 с.;
5. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Борисова, О. П. Печений та ін.; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2013. 480 с.
6. Борисова В. І. Установа як особлива організаційно-правова форма непідприємницьких юридичних осіб / Актуальні проблеми приватного права України: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. Р. А. Майданик та О. В. Кохановська. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 51–74 (564 с.);
7. Баб'юк М. П. Організаційно-правова форма вищого навчального закладу як юридичної особи // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція, 2016. № 19. С. 91–94.
8. Иоффе О. С. Советское гражданское право: учеб. для юрид. ин-тов: в 2-х т. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1971. Т. 1. 472 с.

Besarabchik V. The concept and features pre-schools as participants of civil relations

The article studies the legal and scientific definition of pre-schools, analysis its characteristic features as a member of civil relations and finds its place in the legal entities of Ukraine.

Keywords: legal form, non-business entity, institution, organization, pre-school

ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЧАСТИНИ ТРЕТЬОЇ СТАТТІ 124 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Бобрик В. І.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Статтю присвячено аналізу впливу зміни конституційної норми про юрисдикцію судів на цивільну юрисдикцію й положення Цивільного процесуального кодексу України, що її закріплюють. Розглянуто співвідношення понять «спір про право» та «судова справа». Встановлено семантичну невідповідність таких термінів як спір, справа, провадження, що використовуються в процесуальному законодавстві.

Ключові слова: судова реформа, цивільне судочинство, конституція, цивільна юрисдикція, компетенція, спір про право, судова справа.

Постановка проблеми. Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII було викладено в новій редакції низку статей розділу VIII «Правосуддя» Конституції України, зокрема й статтю 124. Такі зміни призвели й до зміни конституційної норми про сферу поширення юрисдикції судів. Сутність відповідних конституційних змін видно з такої порівняльної таблиці: